

هو العليم

اختلاف نظر مرحوم سبزواری با ذوق المتألهين در

حقیقت وجود

و تبیین نظر مصنف درباره عقیده متکلمین

شرح منظومه جلسه سی و یکم

(المقصد الاول فی امور العامة، الفریدة الأولى فی الوجود و العدم، غرر فی بیان الأقوال فی وحدة حقيقة الوجود و کثرتها)

استاد

آیت الله حاج سید محمد محسن حسینی طهرانی
قدس الله سرّه

نقد کلام مرحوم سبزواری در ردّ ذوق المتألهين

و أما نحن فنعتقد أنّ ذوق التّأله يقتضى سنخاً واحداً و أصلاً فارداً، لاصالة الوجود و اعتباريّة المهيّة، إذ الشبيّة منحصرة فيهما و الأمر في الاصالة يدور عليهما؛ فإذا بطل أصالة الثّاني، تعيّن أصالة الأوّل. فالمضاف إليه هو الوجود، و الإضافة اشراقية هي الوجود، و المضاف أيضاً أنحاء الوجودات الّتي هي المتعلّقات بنفسها، المتدلّيات بذاتها بالمرتبه الغير المتناهية في شدّة النورية. بل اصطلحنا على تسميتها بالتعلّقات و الرّوابط المحضة، لا أنّها أشياء لها التعلّق و الرّبط؛^١

مرحوم حاجی در ردّ فرمایش آقایانی که قائل به ذوق المتألهين هستند می فرماید که ظاهر کلام اینها دلالت می کند بر اینکه یک اصل واحدی در عالم وجود هست، ولی این مطلب با مبنای ایشان که قائل به اصالة الماهية هستند جور در نمی آید و بلکه با ضمیمه اصالة الماهية به این مطلب عرشی استفاده می شود که در دار تحقّق دو سنخ از حقیقت وجود دارد؛ سنخ اول از حقیقت، وجود است و سنخ دوم همان ماهیت است.

در جلسه قبل عرض کردیم که اشکال به مرحوم حاجی این است که اگر شما معتقد هستید به اینکه این حرف، حرف آنها است چطور این مطلب که یک اصل واحدی در عالم وجود دارد با اصالة الماهية جمع می شود؟! مگر اینکه آنها دیوانه باشند که در این صورت قائل به اصالة الماهية بشوند؛ چون وحدت وجودی که از این بیان استفاده می شود، به طور کلی همه مظاهر را نفی می کند و بلکه مظهری را باقی نمی گذارد.

و اگر شما اصالة الماهية را از آنها می پذیرید پس دیگر گفتن این حرف از اینها که یک اصل واحدی در عالم وجود دارد چه معنا دارد؟! به جهت اینکه روی کلام اینها با مظاهر است نه با مبدأ اول! یعنی اینها می خواهند مظاهر را نفی بکنند و برای مظاهر حقیقتی سواي حقیقت مبدأ اول قائل نشوند.

و این قدر مطلب را بالا بردند که حتی اسم وجود را بر این ماهیات به لحاظ مُشَمِّس و لاین و تامر، انتساب به وجود گذاشته اند و گفته اند که در دار تحقّق بیشتر از یک سنخ واحد نیست. حالا چطور اینها قائل می شوند به اینکه دار تحقّق به دو سنخ تقسیم می شود؛ یکی وجود و یکی ماهیات متکثره؟!

لذا در اینجا ما می توانیم به یک مطلب معتقد بشویم و آن اینکه اگر ذوق المتألهين در اینجا این مطلب را گفته اند و در عین حال از ماهیت هم اسمی به میان آورده اند، به خاطر این است که تحقّق ماهیت را تحقّق بالعَرَض گرفته اند و اصل و حقیقت را به وجود داده اند. و چون ماهیت قبل از وجود به ذهن می آید، از این

^١ شرح المنظومه، ج ٢، ص ١١٦.

نقطه نظر درباره ماهیت هم بحث کرده اند.

و تعجب از مرحوم حاجی است که چطور مرام و مسلک متکلمین را با آن سخافتی که دارد، توجیه می کند - که الآن به بحثش می رسیم - ولی وقتی به همچنین مطالب به این مهمی می رسد، به آن اشکال وارد می کند و نمی تواند آن را توجیه بکند!

عدم اطلاق وجود بر غیر پروردگار در نزد ذوق المتألهین

ذوق المتألهین اصلاً مظهری را باقی نمی گذارد، چه برسد به اینکه بخواهد برای آن قائل به اصالت بشود! و این مطلب که در قول آنها بین حقیقت وجود و اصالت در ماهیت جمع شده است به هیچ وجه از مرام آنها استفاده نمی شود.

پس اگر اینها در اینجا ماهیتی را مطرح کرده اند، این طور نیست که خواسته اند برای او تقرّر قائل بشوند، بلکه معنایش این است که اینها با وجود اطلاق وجود بر خداوند متعال و مبدأ اولی شرم کرده اند که وجود را بر مظاهر اطلاق بکنند؛ یعنی اصلاً قابلیت برای اطلاق وجود بر مظاهر ندیده اند! و الاً چطور با حقیقت قضیه که همان نفی مظهریت است می توانند برای آن مظهریت یک اصالتی را قائل بشوند؟! و این مطلب در کلمات آنها خیلی به چشم می خورد و خیلی زیاد است!

من باب مثال گرچه ما یک وصفی را به دو شیء نسبت می دهیم، اما به لحاظ اشتداد تحقق آن وصف در یکی از دو شیء، جایی برای اتصاف دیگری به آن وصف باقی نمی ماند، مثلاً اگر یک بحرالعلوم در اینجا نشسته باشد و یک طلبه ای هم که هنوز سیوطی می خواند در اینجا نشسته باشد، در این صورت اگر شما «العالم» را به بحرالعلوم اطلاق بکنید، دیگر جایی برای این طلبه باقی نمی ماند و اطلاق عالم بر این طلبه دیگر غلط است! نه اینکه فی الواقع غلط باشد، یعنی از نقطه نظر ادب و مبنای عرفی و محاوره ای اصلاً نباید به این طلبه اطلاق عالم کرد، زیرا هرچه هست را او می برد!

اختصاص وجود به پروردگار در نزد ذوق المتألهین

آنچه از کلام ذوق المتألهین هم برمی آید از همین قبیل است؛ یعنی می گویند که وجود فقط و فقط اختصاص به ذات باری دارد و غیر پروردگار از وجود بهره ای ندارد، یعنی اصلاً غیری نیست که بهره ای داشته باشد یا نداشته باشد.

ولی در عین حال از یک طرف هم می بینند که ماهیاتی در خارج هستند، به همین خاطر وقتی از آنها بحث می کنند، دیگر یک بحث مستقلی می کنند و اسمی از وجود برای آنها نمی آورند. و این دلیل بر این نیست که در اینها قائل به اصالت ماهیت هستند، بلکه اینها قائل به این مطلب هستند که این قدر مقام وجود بالا است که دیگر چیزی برای ماهیات باقی نمی گذارد. و این همان مطلبی است که مرحوم آقا سید احمد کربلایی

– رضوان الله علیه – در مکاتباتشان به این مسئله اشاره دارند.^۱

پس علت اینکه ذوق المتألهین به ماهیات موجود نمی‌گویند از این باب است. یعنی با اینکه اینها موجود هستند و در وجودشان شکی نیست، متنها چون این عرفای شامخین متوغل در الوهیت هستند و فقط مبدأ اولی را متفرد به همچنین تسمیه‌ای می‌دانند، دیگر جایی برای تسمیه مظاهر دیگر به موجود باقی نمی‌ماند. لذا وقتی که از ماهیات و خصوصیات آنها بحث می‌کنند، دیگر اسم وجود را در آنها نمی‌آورند؛ کأنّ می‌خواهند اسم وجود را بر آنها بالعرض اطلاق بکنند. یعنی می‌گویند که اطلاق وجود بر اینها بالعرض است و الا وجود اختصاص به او دارد.

و این نکته خیلی خفی و دقیقی است که وقتی آنها گفتند: در عالم تحقق فقط یک حقیقت وجود دارد که وجود باری است، مگر دیوانه هستند که قائل به اصالة الماهیة برای این ظهورات بشوند؟! فقط دیوانه این حرف را می‌زند! این حرف دیگر معنا ندارد! از یک طرف شما می‌گویید که هرچه در عالم تحقق هست اختصاص به او دارد و بعد از یک طرف هم می‌گویید که چیزهایی هم در مقابل او هستند که ما به آنها ماهیات لامتناهی می‌گوییم که وجود در اینها بالعرض است و اصل در آنها ماهیت است. این حرف از شرک هم بدتر است، چون وجود دیگر چطور می‌تواند بر آنها منطبق بشود؟!

توضیح معنای اضافه اشراقیه

لذا از این نقطه نظر می‌گوییم که مرحوم حاجی در اینجا کم لطفی کرده‌اند. اما مطلبی را که ایشان مطرح می‌کنند، مطلب بسیار عالی است! یعنی مرحوم حاجی می‌فرماید چیزی که ما به آن معتقد هستیم این است که در دار تحقق بیشتر از یک حقیقت وجود ندارد و آن حقیقت وجود است.

و می‌گویند که تمام اشیاء در باب اضافه اشراقیه وجود هستند، در اینجا مضاف‌الیه ما وجود مطلق است و خود اضافه هم که انتساب است وجود است؛ یعنی همان ربطی که بین وجود مطلق و وجود مقید برقرار می‌شود هم از باب وجود است و چیزی غیر از وجود نیست. خود مضاف هم از انحاء وجودات است که به واسطه ارتباطش با وجود مطلق، آن را مقید می‌کند؛ یعنی در واقع وجود مطلق خودش را مقید به این مضاف و به این نحوه از وجود می‌کند.

بنابراین می‌بینیم که در انتهای دیگ و کاسه ما هیچ چیزی باقی نمی‌ماند! فقط یک چیز بیشتر نیست که همان وجود پروردگار است؛ آن وجود پروردگار وقتی که مقید می‌شود یعنی در خودش تغییر و دگرگونی ایجاد می‌کند، و خود آن تغییر و گردش یعنی اضافه. آن دگرگونی که در او ایجاد می‌کند و آن شدن یعنی اضافه

^۱ برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به توحید علمی و عینی.

اشراقیه. پس تمام ظهورات هم وجود هستند.

پس هم دست من وجود است و هم گردش آن وجود است، هم سکون آن وجود است و هم حرکت آن وجود است؛ چیزی از وجود خارج نیست. روی این حساب مضاف می شود انحاء وجودات که اینها متعلق و متدلی هستند با نفس و ذات خودشان به آن وجود مطلق! حتی اگر ما ذات را هم بخواهیم در این وصف لحاظ بکنیم غلط است؛ «المتعلق» غلط است، باید آن را صرف تعلق بگیریم.

منظور از فقراء در ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ﴾

مرحوم ملاصدرا می فرماید:

منظور از الَّفُقَرَاءُ در این آیه که ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ﴾^۱ این نیست که فقیر ذاتی است که فقر بر او ثابت شده باشد، بلکه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ﴾ یعنی شما روابط محض و فقر محض هستید، نه اینکه ذاتی هستید که فقیر و نیازمند است.^۲

شما اصلاً ذاتی نیستید تا اینکه نیازی در کار باشد. هم ذات از او است و هم نیاز از او است. هم خود تحقق ذات عبارت است از تعین وجود و هم مراتب کمالیه او - که عبارت است از ملاک برای حرکت، که همان نیاز و حاجت است - از او است. پس بنابراین بهتر این است که ما به جای متعلق، تعلق را به کار ببریم و به جای رابط، ربط را استفاده بکنیم.

پس بنابراین آنچه از بیان مرحوم حاجی استفاده می شود این است که در باب مسئله وحدت وجود، آنچه که هست این است که بیشتر از یک حقیقت وجود نیست، و آن عبارت است از وجود پروردگار. و آن حقیقت وجود از نقطه نظر مراتب تشکیکی دارای مراتبی است که این مراتب متفاوت هستند، مانند انواری که دارای مراتب متفاوت هستند و هر نوری با مرتبه دیگر فرق می کند و منحاز و جدای از او است. ولی در عین حال تمام این وجودات مستقلة متمایزه هم در اصل تحقق و هم در بقای خودشان متدلی به آن ذات لایزال هستند. و آن ذات لایزال است که برای هر کدام از این وجودات، وجودی را می سازد و به او بقاء می دهد. این نظر مرحوم حاجی است که نظر حکمای اشراق است.

و نظر ایشان در اینجا با نظر ذوق المتألهین تفاوت پیدا می کند؛ چون مرحوم حاجی قائل به تشکیک در وجود هستند. حالا ان شاء الله ما دوباره در نظر ذوق المتألهین بحث می کنیم.

^۱ سوره فاطر (۳۵)، آیه ۱۵.

^۲ الحکمة المتعالیة، ج ۶، ص ۳۵۵.

بیان مسلک متکلمین در کلام مرحوم سبزواری

دو مطلب از این بیت مرحوم حاجی برداشت می‌شود:

كَأَنَّ مِنْ ذُوقِ التَّأَلُّهِ اقْتِنَصَ * مَنْ قَالَ مَا كَانَ لَهُ سُبُوى الْحِصَصِ**

یکی اینکه در این شعر اشاره به نظر ذوق‌المتألهین است؛ یعنی نظر ذوق‌المتألهین را بیان کرده‌اند. و

مطلب دومی که از شعر مرحوم حاجی برداشت می‌شود قول متکلمین است.

حالا آمدیم سراغ کلام متکلمین؛ متکلمین اصلاً قائل به حقیقت وجود نبوده‌اند. و از آنجایی که متکلمین قائل به اصالة‌الماهیة هستند، برای وجود یک مفهوم عام و مطلق را قائل هستند. و این را هم می‌دانید که مفهوم یک وعاء ذهنی دارد نه وعاء خارجی. و برای این مفاهیم با انتساب به مضاف، حصص قائل می‌شوند. پس حصص هم امر ذهنی می‌شود نه امر خارجی.

بیاضِ ثلج و بیاضِ گچ و بیاضِ قرطاس حصصی هستند که این حصص با اضافه آن مفهوم عام به این قید یک قیدی برمی‌دارد که با دیگری متفاوت است؛ لذا سفیدی گچ با سفیدی قرطاس از همدیگر متمایز و جدا می‌شوند و هرکدام یک سهمی از این مفهوم را به خود اختصاص می‌دهند.

بنابراین اگر از متکلمین سؤال بکنیم که حقیقت در عالم کون، اختصاص به چه چیزی دارد؟ اینها می‌گویند که حقیقت اختصاص به ماهیت دارد و ماهیت اصل است، اما وجود یک امر انتزاعی است که آن امر انتزاعی یا به‌طور مطلق کلی است یا حصص است. این مطلب متکلمین است.

نقد کلام مرحوم سبزواری در توجیه نظر متکلمین

مرحوم حاجی در اینجا در مقام توجیه، یک توجیه **بما لا یرضی صاحبه** دارد. ایشان با اینکه متکلمین قائل به اصالت و حقیقت ماهیت هستند می‌گویند که وقتی ما دیدم کلام اینها این قدر سخیف است، کلام آنها را توجیه می‌کنیم و می‌گوییم که هرچه که اینها به مفهوم نسبت داده‌اند ما به حقیقت و مصداق برمی‌گردانیم. آنها گفته‌اند که مفهوم وجود، مفهوم کلی است و ما می‌گوییم که منظورشان این است که مصداق حقیقت وجود، مصداق کلی است. یعنی آن وجود مطلق، کلی است. اینها می‌گویند که مفهوم وجود انتساب به قید پیدا می‌کند و حصص درست می‌شود و ما می‌گوییم که حقیقت وجود وقتی انتساب به یک قیدی پیدا می‌کند خودش مقید می‌شود، و ما از انحاء وجودات تعبیر به حصص می‌آوریم.

بنابراین حصصی را که مرحوم حاجی در اینجا می‌خواهد درست بکند حصص جزئی می‌شوند، ولی آن حصصی را که متکلمین می‌خواهند درست بکنند حصص کلی می‌شوند. چون شما اگر کلی را قید بزنید جزئی نمی‌شود و باز کلی است؛ بیاضِ ثلج و بیاضِ قرطاس کلی هستند. به‌طورکلی مفهومی که کثرت از او بیرون بیاید همیشه کلی است. یعنی مفهوم همیشه کلی است.

سه توجیه مرحوم حاجی برای کلام متکلمین

بنابراین مرحوم حاجی در اینجا خیلی توجیه را بالا برده‌اند؛ اول اینکه قائل به اصالة‌الماهية را اصالة‌الوجودی کرده‌اند، این یک اشتباه! دوم اینکه مفهوم کلی را مصداق قرار داده است، این اشتباه دوم! تازه آن حصص را که عبارت از کلی مقید است مصداق خارجی قرار داده است؛ چون هر چیزی که در خارج تحقق پیدا کند دیگر جزئی است. این کار سوئی است که ایشان در اینجا کرده است!

چون حصص عبارت است از امر ذهنی، و امر خارجی که دیگر حصص نیست! شما که یک قسمت از کلی را مقید می‌کنید، این در ذهن شما مقید می‌شود و الا در خارج که مقید نیست. آن چیزی که در خارج است، بیاض این ثلج است اما بیاض ثلج کلی، کلی می‌شود. بیاض این قرطاسی که در جلوی من است جزئی است اما بیاض قرطاس کلی می‌شود.

متکلمین وجود را که یک مفهوم انتزاعی است مقید به قید کرده‌اند؛ یعنی همان مفهوم انتزاعی اعتباری را به واسطه مقید به قید، مقید کرده‌اند. ولی مرحوم حاجی در مقام توجیه گفته‌اند که منظور آنها از مفهوم مقید، مصداق خارجی است. پس یک‌باره بگویید که اینها قائل به وحدت وجود و اصالت وجود و **لیس فی الدار غیره دیار**^۱ هستند!

این کار صحیحی نیست! بلکه انسان باید در تقسیم و تبدیل علوم برای هر مکتبی و هر شخصی جایگاه واقعی او را قرار بدهد. و الا اگر باب توجیه باز باشد، به نحوی که آدم بیاید هر حرف غلطی را توجیه بکند که درست از کار در نمی‌آید.

پس شما یک‌دفعه به هر کسی که قائل به اصالة‌الماهية است بگویید اصالة‌الوجودی! اگر قرار بر این باشد که شما ۱۸۰ درجه زاویه مطلب را تغییر بدهید، پس دیگر مطلب همه را در باب توحید ببرید و این بهتر است! از همان اول بحث را فقط در اصالة‌الوجود بیاورید و همه را در این دریا بریزید!

بعد مرحوم حاجی خودشان راجع به حصه صبحت می‌کنند که منظور از حصه در اینجا چه چیزی است. گفتیم که منظور از حصه در اینجا این است که ما در یک مفهومی، انتساب به قید را در نظر بگیریم، نه اینکه خود آن قید را داخل در آن مفهوم بیاوریم. پس صرف انتساب به قید، خودش قید برای این مفهوم می‌شود. به این حصه می‌گویند.

متن اشکال مرحوم حاجی بر مذهب ذوق المتألهین

و أما نحن فنعتقد ولی ما اعتقاد داریم أن ذوق التأله يقتضى سنخاً واحداً و أصلاً فارداً لاصالة

^۱ معاد شناسی، ج ۵، ص ۲۰۹:

«در خانه غیر از صاحب خانه کسی نیست، غیری نیست.»

الوجود و اعتباریة المهيّة که ذوق تالّه اقتضاء سنخ واحد و اصل فاردي را می‌کند، به‌خاطر اصالت وجود و اعتباری بودن ماهیت، إذ الشیئة منحصره فیهما چون‌که شیئت منحصر در وجود و ماهیت است و الأمر فی الأصله يدور علیهما و امر اصالت بر این دو دور می‌زند و برمی‌گردد؛ فإذا بطل أصله الثاني لذا وقتی اصالت دوم یعنی ماهیت باطل شد، تعین أصله الأول اصالت اول یعنی وجود، متعین می‌شود. فالمضاف إليه هو الوجود مضاف إليه در اینجا وجود مطلق است، و الإضافة اشراقیة هي الوجود و اضافه هم اشراقیّه است که آن هم وجود است، و المضاف أيضًا أنحاء الوجودات مضاف هم انحاء وجودات خارجی هستند التي هي المتعلقات بنفسها که به نفس و ذات خودشان تعلق دارند، المتدلّيات بذاتها بالمرتبه الغير المتناهية فی شدّة النورية. و متدلّی هستند، و اتكاء دارند به مرتبه‌ای که از نظر شدّت نوری غیر متناهی است؛ یعنی به ذات پروردگار. بل اصطلاحنا على تسميتها بالتعلقات و الروابط المحضة بلکه اصطلاح ما این است که ما اینها را تعلق و روابط محضه بنامیم نه متعلق و مرتبط، لا أنّها أشياء لها التعلق و الربط؛ یعنی نه اینکه اینها اشیائی هستند که تعلق و ربط دارند.

اینها عین ربط و تعلق هستند نه اینکه اشیائی هستند که تعلق و ربط دارند، مثل پسری که شما به پدر ربط می‌دهید؛ بالأخره در اینجا یک پسری در خارج هست که آن را به این پدر ربط می‌دهیم.

توضیح اضافه اشراقیّه و مقولیّه

ولی ما این طوری نیستیم؛ یعنی ما غیر از ربط چیزی نیستیم. ما در یک عالمی نبودیم تا اینکه خدا بین خودش و بین ما ارتباط برقرار بکند. و اگر این طور نیست، پس قبل از اینکه خدا بین خودش و بین ما ارتباط برقرار بکند، ما در کجای این عالم قرار گرفته بودیم و کجای این عالم را اشغال کرده بودیم؟!

پس معلوم می‌شود که صرف ربط پروردگار، هم مضاف درست کرد و هم اضافه درست کرد. مضاف‌الیه که سر جای خودش بوده است؛ یعنی پروردگار سر جای خودش بوده است. پس با اضافه اشراقیّه هم مضاف درست می‌شود و هم اضافه درست می‌شود.

و این اضافه غیر از اضافه مقولیّه است که دو چیز و دو طرف می‌خواهد و انتساب آن دو چیز و دو طرف هم در آن به‌دست ما است. من باب مثال یک تحتی است و یک فوقی؛ بعد ما بین این تحت و فوق ربط برقرار می‌کنیم، این اضافه مقولیّه می‌شود. ولی در اضافه اشراقیّه فقط یک طرف در اضافه وجود دارد و او فقط مضاف‌الیه است و دیگر در اینجا مضافی وجود ندارد.

حالا اینکه مضاف‌الیه در خودش چه کار می‌کند ما دیگر آن را نمی‌دانیم. این چه بلایی به سر خودش درمی‌آورد که یک مضاف‌الیه‌ای هم در مقابلش درست می‌شود؟! و وقتی که مضاف‌الیه درست شد، ارتباط برقرار می‌شود. بلکه اصلاً به آن اضافه، مضاف‌الیه درست می‌شود؛ یعنی اول ارتباط است و بعد مضاف؛ یعنی اول آن ربط و اضافه و عنایت است - اسم آن عنایت را می‌گذاریم اضافه و ربط - و بعد به‌واسطه ربط، آن مضاف تحقق پیدا می‌کند.

تاویل قول متکلمین در کلام مرحوم حاجی

و ثانيهما قول و مكتب دومی که با این بیت اخیر متوجه شدیم و به آن اشاره کردیم قول المتکلمین

المذكور قول متکلمین است که قبلاً ذکر گردید. و لماً كان هذا بظاهرة باطلاً و چون این قول به حسب ظاهر خیلی باطل بود، أردنا تأويله بإرجاعه إلى الأول اراده کردیم که آن را تأویل کنیم به این صورت که این قول متکلمین را به قول اول یعنی ذوق المتألهين برگردانیم؛ بتنزیل جميع ما قالوا في المفهوم على الحقيقة به این نحو که تمام مطالبی را که متکلمین در مفهوم گفته‌اند، به حقیقت برگردانیم. بأن يكون مرادهم بكون الوجود مفهوماً واحداً یعنی اینکه متکلمین می‌گویند که وجود، مفهوم واحد است را برگردانیم و بگوییم که کون حقیقتة واحدة منظورشان این است که حقیقت وجود، واحد است؛ یعنی آن چیزی که در خارج هست واحد است، كما في ذلك المذهب المنسوب إلى أذواق المتألهين چنانچه در مذهب منسوب به ذوق المتألهين این معنا وجود دارد و مرادهم بحصه و مراد اینها از حصص وجود - که حصص عبارت است از مفهوم کلی - التجليات التي لا تستلزم تكثرًا في المتجلى تجلیاتی است که تكثری را در متجلی و مظاهر به وجود نمی‌آورد، إلا في النسب مگر اینکه همین‌طور نسبت اضافه بشود،

یعنی انتساب زیاد است اما آن چیزی که در خارج است واحد است و زیاد نیست

كما قالوا. همان‌طوری که فرموده‌اند: «لا تكثر في مفهوم الوجود إلا بمجرد عارض الإضافة» تكثری در مفهوم وجود نیست، مگر به مجرد اینکه شما این مفهوم وجود را به یکیک ماهیات اضافه بکنید؛

وجود بقر، وجود غنم، وجود انسان. فقط اضافه باعث تكثر می‌شود و الا حقیقت یکی است و ده تا نیست.

و كما أن الحصة نفس ذلك المفهوم الواحد و همان‌طوری که حصّه، نفس مفهوم واحد است، مع إضافة الى خصوصية داخله با إضافة به خصوصیتی که داخل در این مفهوم است بما هي إضافة از نقطه نظر انتساب یعنی به عنوان موجود مضاف لحاظ می‌شود لا بما هي مستقلة في اللحاظ نه اینکه آن خصوصیت مستقل در لحاظ است؛

اگر خصوصیت قید باشد استقلالی ندارد، چون خصوصیت هیچ چیزی نیست. ولی در حصّه، انتساب به این مطلب، خودش قید برای این مفهوم می‌شود.

لأنها تصوير طرفاً چون خود آن خصوصیت در این موقع که مستقل در نظر گرفته می‌شود طرف برای اضافه قرار می‌گیرد، هذا خلف و این خلاف فرض و باطل است كذلك معونها همین‌طور مَعْنُون این مفهوم و حصّه یعنی اینکه حصّه به واسطه این خصوصیت، عنوان پیدا کرده است أعني الحصة الحقيقية التي هي نفس حقيقة الوجود حصّة حقیقیّه‌ای است که نفس حقیقت وجود است، مع إضافة اشرافية و تجلّ ذاتی به اضافه اشرافیّه و تجلّ ذاتی، بما هي ربط محض به نحوی که آن اضافه اشرافیّه ربط محض است نه اینکه مضافی در خارج وجود داشته باشد و بعد اضافه ایجاد بشود، بحيث لا يخلو في اللحاظ عن الحقيقة؛ بلکه به‌طوری‌که در وقت لحاظ از حقیقت وجود خالی نباشد، که ما خود آن حقیقت را امتثال کرده باشیم.

پس بنابراین حصّه عبارت است از حقیقت وجود، و آن حقیقت وجود به واسطه اضافه اشرافیّه، انحاء وجودات را درست می‌کند. شما اگر نگاه بکنید می‌بینید که در اینجا حصّه جزئی می‌شود؛ چون ما در خارج کلی نداریم. پس حصّه، جزئی می‌شود.

ما یک کلی داریم که وجود مطلق است. البته اینکه به وجود مطلق، کلی می‌گوییم باید کلی را به معنای

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۱۱۶.

سعی در اینجا لحاظ نکنیم. انحاء وجودات، جزئی می‌شوند، ولی حصّه‌ای را که متکلمین می‌گفتند کلی بود؛ یعنی آنها حصّه را مفهوم گرفته بودند. وجود بقر و وجود غنم کلی هستند ولی آن چیزی که در خارج است این بقر و این غنم است! لذا مرحوم حاجی در اینجا حصّه کلی متکلمین را به افراد خارجی برگردانده است.

توضیح معنای حصّه در عبارت مرحوم سبزواری

حالا ایشان حصّه را معنا می‌کنند:

(وَ الْحَصَّةُ هِيَ (الْكَلِّيُّ مَقْيَدًا يَجِي)، حصّه همان کلی است که به صورت مقید می‌آید مقصور لضرورة الشعر یجی در اصل یجی بوده است که ما به‌خاطر ضرورت شعری آن را مقصور خوانده‌ایم، (تَقْيِدٌ جُزْءٌ) بما هو تَقْيِدٌ تَقْيِدٌ، جزء است از نظر تقید یعنی از نظر انتساب به قید جزء آن حصّه است، لا بما هو قیدٌ، نه از نظر اینکه تقید، قید برای آن حصّه می‌شود

یعنی در تقید یک حصّه به یک قید، خود آن تقید، قید است، ولی نه از این جهت که قید در اینجا لحاظ می‌شود. قبلاً این مسئله را بیان کردیم که وقتی من می‌گویم: سبزی پلویی، پلو داخل این سبزی نیست بلکه انتساب سبزی به پلو، قید برای این سبزی است، نه خود پلو. خود پلو که ربطی به سبزی ندارد.

(و قید خارجی). پس قید، خارج از این حصّه است. **فَالْحَصَّةُ لَا تَغَايِرُ نَفْسَ الْكَلِّيِّ إِلَّا بِالْاِعْتِبَارِ** پس حصّه مغایر با خود کلی است مگر به اعتبار سعه و ضیق؛ **لَأَنَّ الْقَيْدَ خَارِجٌ** چون قید خارج است، **و التَّقْيِيدُ بِمَا هُوَ تَقْيِيدٌ** و تقید این کلی به ملاحظه تقید بودن، **و إِنَّ كَانِ دَاخِلًا** اگرچه داخل آن معنای کلی است، **إِلَّا أَنَّهُ أَمْرٌ اِعْتِبَارِيٌّ لَا حَكْمَ لَهُ فِي نَفْسِهِ** إلا اینکه این تقید یک امر اعتباری است و خودش فی نفسه حکمی ندارد، **بَلْ لَا نَفْسِيَّةَ لَهُ بِهَذِهِ الْحَيْثِيَّةِ؛** بلکه تقید از این جهت که اعتباری است، نفسیّت و شیئیّتی برای او نیست

بنابراین فقط کلی می‌ماند و بس! منتها یک وقت ما کلی را تنها و بدون انتساب به قید لحاظ می‌کنیم، مثل آب؛ و یک وقت ما کلی را با انتساب به قید لحاظ می‌کنیم، مثل آب رودخانه.

وقتی که می‌گوییم آب رودخانه، قید رودخانه که در آب نرفته است؛ چون شما همین الآن آب رودخانه را برمی‌دارید و می‌خورید. پس این طور نیست که رودخانه در این آب رفته باشد؛ آب یک چیز است و رودخانه یک چیز دیگر است. انتساب آب به رودخانه، این آب را مقید می‌کند و مثلاً آن را از آب دریا جدا می‌کند.

عدم صحت تاویل کلام متکلمین (ت)

۲...

^۱ شرح المنظومه، ج ۲، ص ۱۲۰.

^۲ تلمیذ: آیا ما نمی‌توانیم بگوییم که در میان موجودات خارجی اشتراک لفظی وجود دارد؟

استاد: در این صورت دیگر اشتراک لفظی نیست؛ چون اشتراک لفظی در آنجایی است که مصداق، مصداق خارجی حقیقی باشد. مصداق حقیقی و خارجی ما در اینجا بیشتر از یک امر نیست که همان وجود مطلق است. پس اطلاق موجود به وجود مطلق، اطلاق حقیقی است؛ آن وقت اطلاق موجود به این اشیاء بالعرض و بالمجاز است، نه اینکه اشتراک لفظی داشته باشند!

تلمیذ: آیا منظور متکلمین این نیست که در موجودات خارجی ما اشتراک لفظی داریم؟

استاد: بله، آنها قائل به اشتراک لفظی هستند. ما همین را در مورد قائلین به اصالة الماهیة گفتیم. در بحث اشتراک معنوی وجود ما گفتیم: کسانی که قائل به اصالت ماهیّت هستند، اطلاق وجود بر موجودات در نزد آنها از باب اشتراک لفظی می‌شود. لذا مرحوم حاجی در اینجا از باب اشتراک لفظی وارد شدند و گفتند که در اشتراک لفظی هیچ ارتباطی بین اشیاء خارجی وجود ندارد؛ من باب مثال ارتباط اسد، عین، حارث، طلا و فضّه در لفظ اسد را که نگاه بکنیم، می‌بینیم که هیچ ارتباطی با هم ندارند، پس اطلاق یک لفظ بر همه اینها فقط یک لفظ و لقلقه زبان است.

درحالتی که متکلمین مفهوم وجود را اعتباری می‌دانند؛ یعنی برای این لفظ، مفهوم قائل هستند، ولو مفهوم اعتباری! یعنی می‌گویند که این لفظی را که ما در اینجا می‌گوییم یک معنای اعتباری انتزاعی است که آن را از این ماهیّات متفاوتة انتزاع کردیم. آن وقت به آنها از این باب اشکال وارد می‌شود که اگر شما وجود را در اینها مشترک لفظی می‌دانید، در این صورت اشتراک لفظی مفهوم واحدی ندارد تا اینکه بر اینها حمل بشود. و اگر شما وجود را در اینها مشترک معنوی می‌دانید، پس دیگر بین اینها نمی‌توانید که قائل به اصالت ماهیّت بشوید.